

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Stemmen op extreem-rechts

Bijlsma, T.; Koopmans, F.

Citation

Bijlsma, T., & Koopmans, F. (1995). Stemmen op extreem-rechts. *Acta Politica*, 30: 1995(2), 215-229.
Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3450293>

Version: Publisher's Version
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3450293>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

- Sontag, S. (1989), *Aids and its mMetaphors*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Spector, M., en J.I. Kitsuse (1973), 'Social problems: A re-formulation'. *Social Problems* 21, p. 145-159.
- Tarrow, S. (1989), *Democracy and disorder. Protest and politics in Italy, 1965-1975*. Oxford en New York: Oxford University Press.
- Veenker, J. (1989), 'De positie van de homobeweging'. In: H. Vuijsje en R. Coutinho (red.), *Dilemma's rondom aids*. Lisse: Swets & Zeitlinger, p. 67-87.
- Verstraeten, P. (1990), 'Herfstoffensief op het aids-front: Aidsactivisme in Nederland: de eerste ronde'. *Homologie*, p. 33-35.
- Verstraeten, P. (1991), 'Wintertreurnis in aidsland. De tweede ronde'. *Homologie*, p. 41-43.
- Verhaar, O. (1994), 'Groepsverwantschap, gemeenschapszin en identiteitenpolitiek'. In: J.W. Duyvendak (red.), *De verzuiling van de homobeweging*. Amsterdam: SUA, p. 125-140.
- Voet, R. 1994, 'Groepsidentiteiten en identiteitenpolitiek'. *Tijdschrift voor Vrouwenstudies* 57, p. 139-148.
- Walsh, E.J. (1981), 'Resource mobilization and citizen protest in communities around Three Mile Island'. *Social Problems* 29, p. 1-21.
- Wigbold, H. (1993), 'De homobeweging kan worden opgedoekt'. *De Groene Amsterdammer*, 3 november 1993.
- Wijngaarden, J. K. van (1989), 'Aids-beleid in Nederland'. In: H. Vuijsje en R. Coutinho (red.), *Dilemma's rondom aids*. Lisse: Swets & Zeitlinger, p. 25-45.
- Wijngaarden, J. K. van (1992), 'The Netherlands: AIDS in a consensual society'. In: D.L. Kirp and R. Bayer (red.), *AIDS in the industrialized democracies: Passions, politics and policies*. New Brunswick: Rutgers University Press, p. 252-280.
- Wille, A. (1994), *The accidental activist: Potential political participation in the Netherlands*. Proefschrift Rijksuniversiteit Leiden.
- Wilson, F.L. (1990), 'Neo-corporatism and the rise of new social movements'. In: R.J. Dalton and M. Kuechler (red.), *Challenging the political order. New social and political movements in Western democracies*. Cambridge en Oxford: Polity Press, p. 67-83.
- Wit, J. de (1994), *Prevention of HIV infection among homosexual men. Behavior change and behavioral determinants*. Amsterdam: Thesis Publishers.

Onderzoek

Stemmen op extreem-rechts

Tiede Bijlsma en Frits Koopmans

1. Inleiding

Bij de verkiezingen voor de gemeenteraad en de Tweede Kamer in 1994 wist extreem-rechts, Centrumdemocraten (CD) en Centruumpartij '86 (CP'86), opnieuw de nodige aanhang te verwerven. In de discussie daarover passeren talloze verklaringen de revue. Het zouden proteststemmen zijn van mensen die zich in de steek gelaten voelen door de gevestigde politiek en waarvoor afwijkende en stelselvremde partijen als CD en CP, hamerend op de leuze 'eigen volk eerst', een nieuw politiek onderdak bieden. Of het zouden simpelweg racisten zijn, die nu terecht kunnen bij partijen die zich zonder schroom en openlijk keren tegen de allochtonen in ons land. De voorkeur voor extreem-rechts zou een uiting van frustratie zijn of voortkomen uit angst voor het onbekende. Ook zou ze worden ingegeven door een gevoel van achterstelling, opgeroepen door niet al te florissante omstandigheden waaronder men moet leven, wonen en, voor zover men al een baan heeft, moet werken. Een situatie waarin allochtonen al gauw worden gezien als onterechte concurrenten bij de verdeling van schaarse goederen als huizen en banen, vooral wanneer het idee postvat dat ze door de overheid worden voorgetrokken. Wederom een opvatting die bij extreem-rechts vaak en in diverse varianten valt te beluisteren.

Vrijwel iedereen is er van overtuigd dat de groei van extreem-rechts in ieder geval iets te maken heeft met de komst en aanwezigheid van allochtonen. Ze zijn vooral terecht gekomen in de stedelijke gebieden van Nederland en met name daar bevindt zich ook de aanhang van extreem-rechts. De stelling van sommige auteurs (zie o.a. Husbands 1983) dat deze aanhang tenminste voor een deel ontstaat door concurrentie tussen autochtonen en de steeds groter wordende groep allochtonen, lijkt aannemelijk. Anders dan voorheen moeten werk, huisvesting en sociale zekerheid nu worden gedeeld met de allochtone nieuwkomers. Omdat hun opleiding en inkomen veelal laag zijn zal de strijd zich vooral afspelen rond de verwerving van werk waarvoor weinig scholing is vereist, betaalbare huurwoningen en sociale ze-

kerheid. De concurrentie zal minder heftig zijn wanneer het aantal allochtone nieuwkomers klein is, men zelf werk en betaalbare huisvesting heeft en de sociale zekerheid niet onder druk staat. Is het aantal allochtonen groot en zijn de tijden slecht dan zullen er meer mensen zijn die het onderspit delven en zich door politici in de steek gelaten en bedrogen voelen. Tegenover degenen met een baan en een huis in een woonomgeving naar keuze en tevredenheid staan dan de verliezers en teleurgestelden. Zij zijn de achterblijvers zonder werk met huisvesting die hen niet bevalt in een woonomgeving die de oude niet meer is, levend in het besef dat zonder buitenlanders meer voormalige buurtgenoten zouden zijn gebleven, waardoor men zich minder geïsoleerd en meer op zijn gemak zou hebben gevoeld. Omstandigheden die hen gevoelig kunnen maken voor het extreem-rechtse gedachtengoed waarin de buitenlanders voortdurend en bij vrijwel elk onderwerp worden opgevoerd als zondebok, waarbij nadrukkelijk en bij herhaling op z'n minst de suggestie wordt gewekt dat er zonder buitenlanders voor autochtonen meer werk en sociale zekerheid zou zijn. Vooral Islamitische groeperingen als Turken en Marokkanen moeten het daarbij ontgelden. Voor hen verloopt de aanpassing aan de Nederlandse samenleving vaak minder soepel en vanzelfsprekend. Hun taal, godsdienst, gewoonten en manier van leven zijn voor autochtonen vaak minder toegankelijk, waardoor ze eerder weerstanden oproepen die vervolgens hun vertaling kunnen vinden in een stem op extreem-rechts. Zo beschouwd zal vooral hun aanwezigheid gevolgen hebben voor de steun die extreem-rechts onder autochtonen weet los te maken.

Is het voorgaande inderdaad één van de achterliggende mechanismen voor het stemmen op extreem rechts, dan is te verwachten dat de verkiezingsboodschap van CD en CP het meest aanslaat in buurten of stadsdelen met een hoog percentage allochtonen en/of een sterke groei daarvan. Met name op die plekken in de stad is onder autochtonen de werkloosheid vaak hoger en zullen ze door gebrek aan financiële armsglag vaker tegen hun wil gekluisterd zijn aan buurt en woning. In beter gesitueerde gebieden met weinig allochtonen en weinig werkloosheid zullen autochtonen de concurrentie met allochtonen minder sterk aan den lijve ondervinden en minder gauw hun heil zoeken bij extreem-rechts.

De stelling dat binnen de steden de aanhang van extreem-rechts vooral moet worden gezocht op plekken waar veel allochtonen wonen, is in voorgaande jaren enige malen onderzocht. Zo vonden Van Donselaar en Van Praag (1983) bij de verkiezingen voor de Tweede Kamer in 1982 duidelijke, positieve samenhangen in Amsterdam en Rotterdam ($r = .62$ en $.68$). Ook was er in beide steden een duidelijke samenhang met de groei in het percentage allochtonen ($r = .71$ en $.48$). Voor de gemeenteraadsverkiezingen in 1990 komt Witte (1991) daarentegen tot de conclusie dat er in Amsterdam en Rotterdam nauwelijks enig effect valt te bespeuren van het percentage al-

lochtonen op het percentage extreem-rechts stemmers, terwijl dit effect in Den Haag als negatief en in Utrecht als positief moet worden aangemerkt. Voorts zou het effect van de groei in het percentage allochtonen in Rotterdam, Utrecht, Den Haag vrijwel afwezig zijn en in Amsterdam met .98 bijna de pan uit rijzen.

Zijn conclusies zijn gebaseerd op een regressie-analyse waarmee het door CD en CP behaalde percentage stemmen in verband wordt gebracht met zeven variabelen: de verkiezingsopkomst in 1990 en de daling erin, het percentage allochtonen en de toename daarin, het werkloosheidspercentage, het percentage PvdA-stemmers in 1986 en het verlies van de PvdA in 1990. Als eenheden van onderzoek fungeren 143 buurten en stadsdelen in Amsterdam, Rotterdam, Den Haag, Utrecht, Haarlem, Dordrecht, Purmerend, Schiedam en Almere, waarbij buurten in de ene stad worden vergeleken met stadsdelen in de andere. De bevindingen maken een grillige, weinig consistente indruk. Geen van de onafhankelijke variabelen bleek systematisch samen te hangen met het percentage stemmen op extreem-rechts. Tussen de steden bestaat weinig overeenkomst. Naar eigen zeggen zijn de resultaten ontlusterend en roepen ze eerder vragen op dan dat ze antwoorden geven.

Deze grilligheid van bevindingen kan echter zeer goed ontstaan door de gebruikte analysemethode. De vaak geringe effecten in combinatie met een voortdurend hoog percentage verklaarde variantie wijzen op sterke samenhangen tussen de onafhankelijke variabelen. Bij een dergelijke multicollineariteit zijn de resultaten van regressie-analyse eerder verwarrend dan verhelderend.¹ Nadere beschouwing van enkelvoudige samenhangen is dan niet, zoals de onderzoeker stelt, fout, maar juist een eerste vereiste.

Hieronder gaan we na of en in hoeverre de steun voor extreem-rechts in verband kan worden gebracht met het percentage allochtonen en de groei die zich daarin voordoet, waarbij tevens een uitsplitsing zal worden gemaakt naar type allochtoon. We doen dit voor de twee meest recente verkiezingen voor zowel gemeenteraad als Tweede Kamer, voor 17 stadsdelen en 82 buurtcombinaties in Amsterdam.

2. Variabelen en eenheden

De voorkeur voor extreem-rechts is te meten door het aantal stemmen op CD en CP simpelweg te delen door het totaal aan uitgebrachte stemmen. Kiesgerechtigde allochtonen zullen echter niet of nauwelijks stemmen op een partij die, voorzichtig uitgedrukt, hun aanwezigheid niet op prijs stelt.² Gekozen is dan ook voor het aantal stemmen op CD en CP als percentage van het totaal aan kiesgerechtigde autochtonen. Daarbij worden dus ook de

autochtone kiesgerechtigden die niet stemmen meegeteld. Dit laatste resulteert in lagere percentages dan de doorgaans gepresenteerde. Ze geven wel, en daar gaat het hier om, de meest directe indicatie voor de steun die deze partijen onder de autochtone bevolking weten te verwerven.

Bij het begrip 'allochtoon' wordt gebruik gemaakt van de definitie die tot nu toe in de statistieken van de gemeente Amsterdam is gehanteerd.³ Onder degenen die als zodanig in de statistieken staan geregistreerd bevindt zich een groep die afkomstig is uit gendustrialiseerde landen als Engeland, Duitsland en Amerika. Bij hen is op grond van uiterlijke kenmerken als huidskleur in de praktijk van alle dag vaak niet of nauwelijks vast te stellen dat ze van elders afkomstig zijn. Bovendien verkeren ze, in tegenstelling tot andere allochtonen, meestal niet in een achterstandspositie. Reden deze groep buiten beschouwing te laten bij de berekening van het percentage allochtonen.⁴ Het effect van de groei in dit percentage is onderzocht voor de beide verkiezingen in 1994. Als indicator is gekozen voor de toename in het percentage allochtonen tussen deze en de daaraan voorafgaande verkiezingen.

Bij de uitsplitsing naar type allochtoon richten we ons op de twee veruit grootste groepen: enerzijds de Surinamers en Antillianen en anderzijds de Turken en Marokkanen. De mate waarin de ene groep meer in een stadsdeel of buurt aanwezig is dan de andere, wordt aangegeven door het percentageverschil.

Voor onderzoek naar de samenhang tussen de bovengenoemde variabelen en de steun voor extreem-rechts is een welomschreven gebied nodig, dat is samengesteld uit een voldoende aantal deelgebieden, die in voldoende mate van elkaar verschillen op de waarden van de variabelen in kwestie. Een stad als Amsterdam, waarvoor de gegevens voorhanden zijn op het niveau van stadsdelen en buurtcombinaties, voldoet aan die voorwaarde. Als onderzoekseenheden fungeren zowel de stadsdelen als de buurtcombinaties. Op die manier kan tevens worden nagegaan in hoeverre de sterkte van de samenhangen varieert met het aggregatieniveau van de onderzoekseenheden. Wat voor het ene niveau geldt hoeft immers niet voor het andere te gelden. Regelrechte vertaling van gegevens op stadsdeel- naar buurtniveau is, evenals bij voorbeeld een vertaling van gegevens van deze niveaus naar het niveau van personen, niet toegestaan. Er moet dan altijd rekening worden gehouden met de mogelijkheid van een 'ecological fallacy'.⁵

De stad is onderverdeeld in 93 buurtcombinaties. Dit aantal is teruggebracht tot 82, omdat voor 11 kleinere buurten het aantal stemmen op CD en CP niet afzonderlijk in de statistieken is opgenomen. Elk van deze buurten is samengevoegd met een nabij gelegen grotere buurt.⁶ Naast de indeling in buurtcombinaties kent Amsterdam een indeling in 18 stadsdelen, ieder met een eigen stadsdeelraad en daarmee beschikkend over een bepaalde mate van bestuurlijke autonomie. Het stadsdeel Westelijk Havengebied telt veruit

het kleinste aantal inwoners, nog geen 300, en is bij de analyse buiten beschouwing gelaten.⁷

3. De stadsdelen

3.1 Extreem-rechts en het percentage allochtonen

Tabel 1 geeft aan in hoeverre het percentage allochtonen samenhangt met het percentage stemmen op extreem-rechts bij de gemeenteraadsverkiezingen in 1990 en 1994, alsmede bij de verkiezingen voor de Tweede Kamer in 1989 en eveneens 1994, voor 17 stadsdelen in Amsterdam.⁸

Bij elke verkiezing is sprake van een positieve samenhang. Dus, hoe meer allochtonen in een stadsdeel, hoe meer stemmen extreem-rechts onder de autochtone bevolking weet te bemachtigen.

De correlaties zijn echter niet hoog. Voor een aantal stadsdelen is de steun voor extreem-rechts dan ook niet goed te voorspellen op grond van de bij de correlatie behorende regressielijn (zie tabel 2). Omdat in 1989/1990 een zelfde patroon wordt gevonden als in 1994⁹, zijn in tabel 2 alleen de gegevens vermeld voor de meest recente verkiezingen.

Bij beide verkiezingen is vooral in het stadsdeel Zuidoost de steun voor extreem-rechts lager dan op grond van het percentage allochtonen is te voorspellen. Dit geldt ook, zij het minder sterk, voor de Binnenstad en daaraan grenzende stadsdelen als Oud-West, de Pijp, Oost en Zuid.

Daarentegen trekt extreem-rechts duidelijk meer dan het te voorspellen aantal stemmen in Geuzenveld/Slotermeer en, zij het minder opvallend, in twee andere stadsdelen aan de rand van de stad: Osdorp en Amsterdam-Noord.

Het percentage allochtonen is dus geen bijster goede voorspeller. Kijken we niet naar de hoogte van het percentage allochtonen, maar naar de groei die zich daarin van verkiezing tot verkiezing heeft voorgedaan, dan hebben we een betere voorspeller in handen. De correlatie met de steun voor extreem-rechts is duidelijk hoger ($r = .8$ bij beide verkiezingen) en de verschillen tussen feitelijke en voorspelde waarden zijn dan ook kleiner (zie tabel 3).

Tabel 1. De samenhang tussen het percentage allochtonen en het percentage stemmen op extreem-rechts onder de kiesgerechtigde autochtonen, naar jaar en type verkiezing, voor 17 stadsdelen in Amsterdam.

	1989/1990	1994
gemeenteraad	$r = .30$	$r = .35$
Tweede Kamer	$r = .34$	$r = .36$

Tabel 2. Het verschil tussen het feitelijke (y) en het op grond van het % allochtonen (x) te voorspellen % stemmen op extreem-rechts onder autochtone kiesgerechtigden (y') bij de verkiezingen voor de gemeenteraad en de Tweede Kamer in 1994, voor 17 stadsdelen in Amsterdam.

	gemeenteraad				Tweede Kamer		
	x	y	y'	$y-y'$	y	y'	$y-y'$
Binnenstad	11,1	3,7	6,0	-2,3	1,8	2,8	-1,0
Westerpark	28,7	6,4	7,4	-1,0	3,4	3,5	-0,1
Oud-West	19,2	4,2	6,6	-2,4	2,2	3,2	-1,0
De Pijp	25,0	4,5	7,1	-2,6	2,1	3,4	-1,3
Oost	36,6	5,7	8,0	-2,3	2,9	3,9	-1,0
Zeeburg	43,2	8,4	8,6	-0,2	4,3	4,1	0,2
Bos en Lommer	38,9	10,2	8,2	2,0	4,7	4,0	0,7
De Baarsjes	31,7	7,7	7,6	0,1	3,6	3,7	-0,1
Zuid	10,9	3,6	6,0	-2,4	1,6	2,8	-1,2
Rivierenbuurt	12,4	4,7	6,1	-1,4	2,2	2,9	-0,7
Watergraafmeer	10,4	7,6	5,9	1,7	3,8	2,8	1,0
Noord	17,3	9,6	6,5	3,1	5,2	3,1	2,1
Geuzenveld/S.	27,6	11,9	7,3	4,6	6,2	3,5	2,7
Osdorp	20,6	10,0	6,6	3,4	5,0	3,2	1,8
Slotervaart	22,4	8,3	6,9	1,4	3,8	3,3	0,5
Buitenveldert	6,3	5,1	5,6	-0,5	1,9	2,7	-0,8
Zuidoost	43,6	5,6	8,6	-3,0	2,7	4,1	-1,4
gemiddeld	23,9	6,9	6,9	2,0	3,4	3,4	1,0
regressievergelijking	$y' = 5,1 + 0,08(x)$				$y' = 2,4 + 0,04(x)$		

Door de relatief korte observatieperiode van verkiezing tot verkiezing zijn de groeicijfers niet groot. Ook wanneer de periode wordt uitgebreid en vanaf 1988 wordt gekeken naar de groei die zich in het percentage allochtonen heeft voorgedaan, blijven de samenhangen met de steun voor extreem-rechts bestaan. Ze worden dan bij beide verkiezingen zelfs iets groter: $r = .86$ en $r = .85$. Ondanks de hoge samenhang is het wederom het stadsdeel Zuid-oost waar extreem-rechts de autochtonen duidelijk minder aanspreekt dan men op grond van de groei in het percentage allochtonen zou verwachten en ook nu geldt dit, zij het weer in mindere mate, voor de Binnenstad en het aangrenzende stadsdeel Oost.

Meer stemmen dan op grond van de groei is te voorspellen trekt extreem-rechts in Zeeburg en Watergraafmeer, en opnieuw in de twee stadsdelen aan de rand van de stad: Amsterdam-Noord en Osdorp.

Tabel 3. Het verschil tussen het feitelijke (y) en het op grond van de groei in het % allochtonen (x) te voorspellen % stemmen op extreem-rechts onder autochtone kiesgerechtigden (y') bij de verkiezingen voor de gemeenteraad en de Tweede Kamer in 1994, voor 17 stadsdelen in Amsterdam.

	gemeenteraad				Tweede Kamer		
	x	y	y'	$y-y'$	y	y'	$y-y'$
Binnenstad	1,3	3,7	5,4	-1,7	1,8	2,6	-0,8
Westerpark	2,8	6,4	6,7	-0,3	3,4	3,3	0,1
Oud-West	0,5	4,2	4,7	-0,3	2,2	2,2	0,0
De Pijp	0,9	4,5	5,0	-0,5	2,1	2,4	-0,3
Oost	3,8	5,7	7,6	-1,9	2,9	3,8	-0,9
Zeeburg	5,7	8,4	6,6	1,8	4,3	3,3	1,0
Bos en Lommer	2,9	10,2	9,5	0,7	4,7	4,9	-0,2
De Baarsjes	2,7	7,7	6,6	1,1	3,6	3,3	0,3
Zuid	0,1	3,6	4,3	-0,7	1,6	2,0	-0,4
Rivierenbuurt	0,2	4,7	4,4	0,3	2,2	2,0	0,2
Watergraafmeer	1,7	7,6	5,7	1,9	3,8	2,8	1,0
Noord	4,0	9,6	7,8	1,8	5,2	3,9	1,3
Geuzenveld/S.	7,6	11,9	11,0	0,9	6,2	5,7	0,5
Osdorp	5,0	10,0	8,7	1,3	5,0	4,4	0,6
Slotervaart	4,2	8,3	8,0	0,3	3,8	4,0	-0,2
Buitenveldert	0,8	5,1	4,9	0,2	1,9	2,3	-0,4
Zuidoost	5,5	5,6	9,2	-3,6	2,7	4,7	-2,0
gemiddelde	2,9	6,9	6,9	1,1	3,4	3,4	0,6
regressievergelijking	$y' = 4,2 + 0,9(x)$				$y' = 1,9 + 0,5(x)$		

De groei in het percentage allochtonen is dus de betere voorspeller en verklaart bij beide verkiezingen 65% van de variantie in de steun voor extreem-rechts. De groei hangt duidelijk samen met, het lijkt bijna hetzelfde maar is dat niet¹⁰, de hoogte van het bereikte percentage allochtonen ($r = .59$). Met als gevolg dat de combinatie groei en bereikte hoogte de voorspelling nauwelijks verbetert. De toename in verklaarde variantie is minder dan 3%. Daarbij ontstaan voor het percentage allochtonen licht negatieve effecten. De conclusie dat extreem-rechts meer stemmen trekt naarmate er minder allochtonen zijn is dan verleidelijk maar niet juist. Voor zover waarde kan worden gehecht aan de afzonderlijk effecten blijkt dat in stadsdelen met wat meer allochtonen dan op grond van de groei is te verwachten, dus stadsdelen waar bij aanvang van de onderzochte periode al relatief veel allochtonen wonen, de steun voor extreem-rechts wat lager is dan men louter

op grond van de groei zou voorspellen, terwijl in stadsdelen waar het percentage allochtonen wat lager is dan verwacht extreem-rechts juist wat hoger scoort dan louter afgaande op de groei is te voorspellen. De groei die zich van verkiezing tot verkiezing in het percentage allochtonen heeft voorgedaan is doorslaggevend, althans waar het Amsterdam betreft.

3.2 Het onderscheid naar type allochtoon

In Amsterdam staat inmiddels ruim een kwart van de bevolking geregistreerd als allochtoon. Ruim een derde daarvan is Surinamer of Antilliaan. Een derde is Turk of Marokkaan en het resterende deel is afkomstig uit Zuid-Europa, andere niet-geïndustrialiseerde landen als Ghana, Egypte, Pakistan, Indonesië en geïndustrialiseerde landen als Engeland, Duitsland en Amerika.¹¹ Surinamers en Antillianen vormen samen met Turken en Marokkanen dus een duidelijke meerderheid. Te zamen vormen ze veruit de grootste groep allochtonen, waarvan velen al jaren in Nederland verblijven. Bovendien zijn beide groepen op grond van uiterlijke kenmerken vaak duidelijk herkenbaar en verschillend. Daarbij komt dat Turken en Marokkanen met de Islam als godsdienst een bijzondere plaats innemen en een groep vormen waar extreem-rechts zich vaak en op niet mis te verstane wijze tegen afzet.

De beide groepen zijn ongelijk verdeeld over de stad. Van de Surinamers en Antillianen woont ruim 40% in het stadsdeel Zuid-oost, terwijl slechts een kleine 3% van de Turken en Marokkanen daar terecht komt, met als gevolg dat daar slechts 2,2% van de bevolking van Turks-Marokkaanse en ruim 33% van Surinaams-Antilliaanse afkomst is. Een tegenovergestelde situatie, zij het minder extreem, doet zich voor in Bos en Lommer. Daar is ruim 26% van de bevolking van Turks-Marokkaanse afkomst en heeft slechts 8% een Surinaams-Antilliaanse achtergrond.

Berekenen we opnieuw de samenhang tussen de steun voor extreem-rechts en het percentage allochtonen, maar nu uitgesplitst naar type allochtoon, dan vinden we een schoolvoorbeeld van statistische specificatie. Betreft het Turken en Marokkanen dan stijgen de correlaties fors en variëren ze, afhankelijk van jaar en type verkiezing, tussen de .55 en .63.¹² Gaat het daarentegen om Surinamers en Antillianen dan is bij elke verkiezing de samenhang zo goed als verdwenen.¹³ In overeenstemming met deze specificatie is er eveneens een duidelijke samenhang tussen de steun voor extreem-rechts en de mate waarin de omvang van de beide groepen van elkaar verschilt, waarbij de correlaties, afhankelijk van jaar en type verkiezing, variëren tussen de .38 en .52. Naarmate in een stadsdeel het percentage Turken en Marokkanen het percentage Surinamers en Antillianen meer overstijgt is

daar de aanhang van extreem-rechts groter. Kennelijk is in de discussie over de omvang van deze aanhang de term allochtoon een te grove aanduiding en maakt het veel uit welke groep men op het oog heeft.

Ook bij de groei van het percentage allochtonen is de specificatie aanwezig. De op zich al hoge samenhangen met het percentage stemmen op extreem-rechts worden nog een slag hoger wanneer het gaat om Turken en Marokkanen (.84 en .81) en heeft de groei betrekking op Surinamers en Antillianen dan dalen de correlaties tot .56 en .60.¹⁴ Afgaande op de hoogte van de correlaties lijkt de specificatie minder sterk. Gemeten aan het verschil in percentage verklaarde variantie is ze echter even sterk als bij het percentage allochtonen.

De groei in het percentage allochtonen hangt nauwelijks samen met de mate waarin Turken en Marokkanen sterker dan Surinamers en Antillianen in een stadsdeel aanwezig zijn. Aangezien beide variabelen duidelijk samenhangen met de steun voor extreem-rechts verklaart de combinatie van deze twee een fors deel van de variantie in de steun voor extreem-rechts: bij de verkiezingen voor de Tweede Kamer 72% en bij de verkiezingen voor de gemeenteraad 81%. Het effect van de groei is het sterkst: bij beide verkiezingen .8. Het effect van de andere variabele, de mate waarin het percentage Turken en Marokkanen groter is dan het percentage Surinamers en Antillianen, is bij beide verkiezingen gelijk aan .3. Dus, hoe sterker het percentage allochtonen sinds de voorgaande verkiezingen is gegroeid en hoe meer het percentage Turken en Marokkanen het percentage Surinamers en Antillianen overstijgt, hoe groter de steun voor extreem-rechts.

4. De buurten

Op buurtniveau ontstaat een vergelijkbaar beeld, maar duidelijk minder uitgesproken. Alle eerder gevonden samenhangen duiken weer op, maar ze zijn systematisch lager.

Bij het percentage allochtonen bewegen de correlaties met de steun voor extreem-rechts zich dan tussen de .19 en .38. Bij de groei in het percentage allochtonen zijn ze niet meer gelijk aan ruim .80, maar ruim .40, hetgeen neerkomt op rond 18% verklaarde variantie in de steun voor extreem-rechts. Vanwege de ook op buurtniveau vrij sterke samenhang tussen het percentage allochtonen en de groei daarin ($r = .48$ en .54) verbetert de combinatie van deze twee variabelen de voorspelling niet. De verklaarde variantie blijft dan gelijk aan rond de 18%.

Opvallend afwijkende buurten vinden we vooral in Amsterdam-Noord, waar in wijken als Tuindorp-Nieuwendam, Tuindorp-Buiksloot, Tuin-

dorp-Oostzaan en Kadoelen slechts tussen de 5 à 10% allochtonen zijn te vinden, terwijl extreem-rechts er, vooral in 1994, opvallend goed uit de verf komt met percentages die ver boven het gemiddelde liggen. Zo komt de steun voor extreem-rechts bij de gemeenteraadsverkiezingen in 1994 gemiddeld over de buurten uit op 6.6% en varieert dit percentage voor de genoemde wijken tussen de 11 en 17,3. Dergelijke wijken zijn ook te vinden in de Watergraafsmeer (Betondorp) en Osdorp (Lutkemeer/Ookmeer). Daarnaast zijn er wijken waar betrekkelijk veel allochtonen wonen, tussen de 23 en 35%, en extreem-rechts nog hoger scoort dan men al op grond van het percentage allochtonen of de groei daarin zou voorspellen. Deze zijn wederom te vinden in Amsterdam-Noord (Volewijk) en Osdorp (Osdorp-Midden), terwijl dit ook geldt voor elk van de drie buurten in Geuzenveld/Slotermeer.

Ook het omgekeerde komt voor. In Zuidoost bestaat in buurten als Bijlmer-Centrum en Bijlmer-Oost ruim de helft van de buurtbevolking uit allochtonen. Niettemin stemmen daar de autochtonen relatief weinig op extreem-rechts. Ook bij de gemeenteraadsverkiezingen in 1994, die tot nu toe het meest succesvol waren voor extreem-rechts, komt de steun voor deze partijen daar niet boven de 5%. Daarnaast zijn er vooral in de binnenstad een aantal wijken aan te wijzen (de Burgwallen, Oude zijde en Nieuwe zijde, en de Grachtengordel, West en Zuid) waar weinig allochtonen wonen, tussen de 7 en 17%, en extreem-rechts nog lager scoort dan verwacht. Zelfs bij de gemeenteraadsverkiezingen in 1994 komt daar de steun voor extreem-rechts niet boven de 2%. Hetzelfde geldt voor het gehele Westelijk havengebied en twee wijken in Zuid (het Museumkwartier en de Apollobuurt), terwijl ook een wijk als Nellestein in Zuidoost met 9% allochtonen en 2.6% extreem-rechts daartoe kan worden gerekend.

Bij uitsplitsing naar type allochtoon is ook op buurtniveau sprake van specificatie. Gaat het om het percentage Turken en Marokkanen in een buurt dan wordt de samenhang met de steun die extreem-rechts onder de autochtonen weet te verwerven duidelijk sterker en worden correlaties gevonden tussen de .35 en .60. Betreft het Surinamers en Antillianen dan is de samenhang weer zo goed als verdwenen. Evenzo is de steun voor extreem-rechts weer groter naarmate Turken en Marokkanen, in vergelijking met Surinamers en Antillianen, sterker in een buurt zijn vertegenwoordigd, met correlaties die variëren tussen de .25 en .43.

Bij de groei in het percentage allochtonen is de specificatie minder sterk, maar niet verdwenen. Voor Turken en Marokkanen bewegen de correlaties zich rond de .50. Voor Surinamers en Antillianen zijn ze lager, ruim .35.

Ook op buurtniveau bestaat er weinig samenhang tussen de groei van het percentage allochtonen en de mate waarin Turken en Marokkanen sterker

zijn vertegenwoordigd dan Surinamers en Antillianen. Beide variabelen hangen wederom samen met de steun voor extreem-rechts. De combinatie ervan verklaart, vergeleken met stadsdelen, echter bij beide verkiezingen een aanzienlijk kleiner deel van de variantie in de steun voor extreem-rechts (24%). Niettemin geldt ook hier dat hoe sterker de groei in het percentage allochtonen sinds de voorgaande verkiezingen is geweest en hoe meer het percentage Turken en Marokkanen het percentage Surinamers en Antillianen overstijgt, hoe groter de steun voor extreem-rechts.

5. Samenvatting en conclusie

Steeds meer autochtonen kiezen voor extreem-rechts. Afgaande op de twee meest recente verkiezingen in Amsterdam voor zowel gemeenteraad als Tweede Kamer zijn komst en aanwezigheid van allochtonen daar niet vreemd aan. Wonen er in een stadsdeel of buurt meer allochtonen dan is daar de steun voor extreem-rechts vaak groter. Deze correlatie is bij elke verkiezing aanwezig, maar niet opvallend sterk: voor stadsdelen variërend tussen de .30 en .36 en voor buurten tussen de .19 en .38. De samenhang is duidelijk zwakker dan bij de verkiezingen voor de Tweede Kamer in 1982, toen een correlatie van .62 werd gevonden. Kennelijk weet extreem-rechts in de loop van de jaren ook meer stemmen te trekken op plekken waar weinig allochtonen wonen en concurrentie met autochtonen dus minder direct aanwezig is. Het belang van het percentage allochtonen als voorspeller van de steun voor extreem-rechts is tanende.¹⁵

Dit laatste is niet het geval wanneer het meer specifiek gaat om het percentage Turken en Marokkanen. Dit percentage vertoont, zeker in vergelijking met de andere grote groep allochtonen (Surinamers en Antillianen), op het niveau van stadsdelen en buurten nog steeds een duidelijke samenhang met de steun die extreem-rechts onder autochtonen weet te bemachtigen. De correlaties variëren daarbij tussen de .35 en .63.

De groei die zich van verkiezing tot verkiezing in het percentage allochtonen heeft voorgedaan is, ook ongeacht het type allochtoon, nog steeds een krachtige voorspeller, vooral op het niveau van stadsdelen. Op buurtniveau is de correlatie met de steun voor extreem-rechts aanzienlijk lager maar wel aanwezig, ruim .40. In termen van verklaarde variantie is dit niet hoog: rond de 18%. Op het niveau van de stadsdelen is de samenhang duidelijk hoger, ruim .80, hetgeen neerkomt op 65% verklaarde variantie. De verklaarde variantie wordt nog groter wanneer de groei als voorspeller van de steun voor extreem-rechts wordt gecombineerd met de andere variabele die daar duidelijk mee samenhangt: de mate waarin de aanwezigheid van Turken en Marokkanen in een stadsdeel die van Surinamers en Antillianen overstijgt.

De verklaarde variantie in de steun voor extreem-rechts komt dan uit op rond de 80%.

Voorop het niveau van stadsdelen heeft men daarmee dus twee variabelen in handen die te zamen het leeuwedeel van de variantie in de steun voor extreem-rechts voor hun rekening nemen en ook inhoudelijk gezien hout snijden. Nederland voor de Nederlanders is immers niet alleen het thema waar extreem-rechts op drijft, maar ook het motief voor autochtonen om met deze partijen in zee te gaan.

Zo te zien zou concurrentie met allochtonen op terreinen als huisvesting, werkgelegenheid en sociale zekerheid vooral voor autochtonen in een achterstandspositie en met name in slechtere tijden inderdaad een reden kunnen zijn voor het stemmen op extreem rechts. Hetzelfde geldt voor eventuele door deze concurrentie opgeroepen gevoelens van bedreiging, onbehagen, achterstelling en isolement. Een dergelijke interpretatie wordt niet door de bevindingen weersproken. Niettemin en ondanks de sterke samenhangen moet daarbij wel een slag om de arm worden gehouden. Samenhangen op het niveau van buurten en stadsdelen zijn immers niet regelrecht te vertalen in uitspraken over personen.¹⁶

Afgaande op de meest recente verkiezingen in Amsterdam is de conclusie dat zeker op het niveau van stadsdelen met name de komst en, vooral waar het gaat om Turken en Marokkanen, ook de aanwezigheid van allochtonen nog steeds een niet uit te vlakken samenhang vertoont met de mate waarin extreem-rechts er in slaagt steun te verwerven onder de autochtone bevolking. Op buurtniveau wordt een vergelijkbaar beeld gevonden, maar minder uitgesproken. Kennelijk is directe concurrentie met allochtonen in de nabije omgeving voor autochtonen niet de enige reden hun stem uit te brengen op extreem-rechts. In stadsdelen waar veel allochtonen terecht komen krijgen deze partijen ook in buurten waar dit nog niet het geval is steeds meer voet aan de grond.

Noten

1. Dat de gebruikte onafhankelijke variabelen sterk zullen samenhangen lijkt niet ver gezocht. Zo zijn allochtonen aanzienlijk vaker werkloos dan autochtonen. Samenhang van het percentage werkloosheid met zowel het percentage allochtonen als de toename daarin ligt dan voor de hand, terwijl de groei van het percentage allochtonen ook niet los zal staan van de daardoor bereikte hoogte van dit percentage. Evenzo is bekend dat werkloosheid samenhangt met opkomst, waarmee opnieuw een samenhang is ingebakken. Op die manier wordt het geheel aan onafhankelijke variabelen al gauw een mijnenveld van hoge onderlinge samenhangen, hetgeen verantwoorde toepassing van regressie-analyse in de weg staat.

2. Uit schaduwverkiezingen bij de deelraadsverkiezingen van 16 mei 1984 te Rotter-

dam (Rath 1985, p.184) blijkt dat ook enkele niet-Nederlanders zeggen dat ze op de CP hebben gestemd. De onderzoeker zelf zet daar echter al een vraagteken bij: 'Enkele migranten (maar niet meer dan dat) kruisen op het vragenformulier een voorkeur voor de CP aan. Of dit duidt op vreemdelingenhaat, onwetendheid, een grap of iets anders is niet te zeggen.' (p.186). Gaan we er niettemin vanuit dat ze inderdaad CP hebben gestemd dan is hun aantal, in vergelijking met de Nederlanders die zeggen CP te hebben gestemd, zo klein dat de invloed ervan op het percentage CP-stemmers is te verwaarlozen. Daarbij komt dat de uit de schaduwverkiezingen verkregen gegevens over de groep CP-stemmers volgens de onderzoeker dermate onbetrouwbaar zijn dat op grond daarvan geen uitspraken over deze groep kunnen worden gedaan (p.183).

3. Zie voor de omschrijving van het begrip 'allochtoon', die tot nu toe in Amsterdam in de statistieken wordt gehanteerd: Bijlsma en Koopmans 1994.

4. Peildatum voor het aantal allochtonen is 1 januari van het jaar waarin de betreffende verkiezing plaatsvindt. Voor de meest recente verkiezingen is als benadering gekozen voor 1 januari 1993, de meest recente datum waarop de benodigde gegevens volledig beschikbaar waren.

5. Bij een 'ecological fallacy' gaat het om een onterechte vertaling van samenhangen, vastgesteld bij onderzoekseenheden van een bepaald aggregatieniveau, naar onderzoekseenheden op een lager niveau. Daarvan zou sprake zijn, een variatie op een klassiek voorbeeld, wanneer een gevonden samenhang tussen het percentage allochtonen en het percentage misdrijven in een wijk een onderzoeker verleidt tot de conclusie dat allochtonen kennelijk meer tot misdaad zijn geneigd, terwijl de samenhang ontstaat doordat in wijken waar veel allochtonen wonen juist de autochtonen vaker de wet overtreden en de allochtonen niet de plegers maar de slachtoffers van de misdrijven zijn. De noodzaak conclusies af te stemmen op het niveau van de onderzoekseenheden moet worden onderscheiden van een andere beperking, die inherent is aan vrijwel elk empirisch onderzoek en die soms (o.a. door Witte 1991, p.451) wordt verward met de 'ecological fallacy'. We doelen op de mogelijkheid dat een statistische samenhang tussen twee variabelen ontstaat doordat ze beide samenhangen met een derde, (nog) niet in het onderzoek betrokken variabele. Statistische samenhang is weliswaar een noodzakelijke, maar geen voldoende voorwaarde voor causale samenhang.

6. De omvang van de buurtbevolking loopt sterk uiteen, van een kleine 800 inwoners in Lutkemeer/Ookmeer tot bijna 20 duizend in Landlust, met als uitschieters Bijlmercentrum (24.000) en Bijlmer-oost (30.000).

7. Binnenstad, Amsterdam-Noord en Zuidoost zijn met 80 duizend of meer inwoners duidelijk het grootst. Buitenveldert en Watergraafsmeer zijn met rond de 20 duizend inwoners klein te noemen, terwijl de overige stadsdelen ruwweg rond de 30 duizend inwoners tellen, met uitzondering van Zuid waar zo'n 50 duizend mensen wonen. Ook de onderverdeling in aantal buurtcombinaties is voor de stadsdelen niet gelijk. De grote stadsdelen Binnenstad en Amsterdam-Noord kennen met aantallen van 10 en 14 een groot aantal buurtcombinaties, terwijl dit aantal voor de overige stadsdelen varieert van twee tot zeven.

8. Bij een aantal van 17 onderzoekseenheden kan een sterk afwijkende positie van één onderzoekseenheid een sterke invloed hebben op de samenhang. Via inspectie van spreidingsdiagrammen is steeds nagegaan in hoeverre dit het geval is. Waar nodig zijn de resultaten van een kanttekening voorzien (zie voetnoot 14).

9. De stadsdelen met de grootste afwijking tussen voorspelde en feitelijke waarde op het percentage stemmen voor extreem-rechts zijn bij de verkiezingen in 1989/1990 de-

zelfde als bij die in 1994. Wel is de steun voor extreem-rechts gegroeid: bij de verkiezingen voor de gemeenteraad van 4,1% tot 6,6% en bij die voor de Tweede Kamer van 2,4% tot 3,3%.

10. Door groei stijgt uiteraard het percentage allochtonen. Of daarmee ook een relatief hoog percentage wordt bereikt is echter niet alleen afhankelijk van de sterkte van de groei, maar ook van de hoogte van het percentage allochtonen aan het begin van de groei-periode. Kennelijk kennen stadsdelen waar dit percentage relatief hoog is ook vaker een sterkere groei in de jaren daarna.

11. Zie O+S: Het Amsterdamse Bureau voor Onderzoek en Statistiek (1993, p.53). Binnen de groep Surinamers en Antillianen zijn de Surinamers duidelijk in de meerderheid (86,3%). Bij Turken en Marokkanen is het verschil minder groot: 41% tegenover 49%.

12. Zoals bij elke samenhang die niet perfect is, zijn ook hier afwijkingen aan te wijzen. Zo zijn er in Geuzenveld/Slotermeer veel, maar niet de meeste Turken en Marokkanen (16,7%) en is bij de gemeenteraadsverkiezingen in 1994 de steun voor extreem-rechts er het grootst (11,9%).

13. Ter illustratie: de stadsdelen Zeeburg en Bos en Lommer herbergen de meeste Turken en Marokkanen onder hun bevolking (22 en 26%), terwijl in Zuidoost, zoals gezegd, het aandeel van de Surinamers en Antillianen opvallend hoog is. In overeenstemming met de specificatie is bij de gemeenteraadsverkiezingen in 1994 de steun voor extreem-rechts in Zeeburg en Bos en Lommer met 8,2 en 10,2% duidelijk hoger dan het gemiddelde over de stadsdelen (6,9%), terwijl Zuidoost zich met 5,6% beneden dit gemiddelde bevindt. Een patroon dat bij elke verkiezing is terug te vinden.

14. Het wegvallen van de samenhang bij het percentage Surinamers en Antillianen kan voor een belangrijk deel op het conto worden geschreven van Zuidoost. Laten we dit stadsdeel buiten beschouwing, dan is de specificatie nog steeds aanwezig, maar minder extreem. Voor Surinamers en Antillianen blijven de correlaties dan, met uitzondering van de gemeenteraadsverkiezingen in 1990 waar de correlatie zakt tot .18, op het oorspronkelijke niveau: variërend tussen .31 en .39. Betreft het Turken en Marokkanen dan stijgen ze ook in dat geval fors en variëren ze, afhankelijk van jaar en type verkiezing, tussen de .57 en .61. Ook de daling in de correlatie bij de groei in het percentage Surinamers en Antillianen is vooral het gevolg van de afwijkende positie die het stadsdeel Zuidoost inneemt: een sterke groei in het percentage Surinamers en Antillianen die daar, in vergelijking met andere stadsdelen, extreem-rechts duidelijk minder in de kaart speelt. Heeft de groei betrekking op Surinamers en Antillianen en wordt Zuidoost niet meegeteld dan blijft de samenhang met het percentage stemmen op extreem-rechts op het oorspronkelijke hoge niveau ($r = .77$ en $.82$). Met de kanttekening dat het weglaten van dit stadsdeel niet voor de hand ligt, omdat daar ruim 40% van de Surinamers en Antillianen woont.

15. Het vrijwel ontbreken van samenhang tussen het percentage allochtonen en niet de hoogte, maar de groei van het percentage stemmen op extreem-rechts wijst er eveneens op dat extreem-rechts ook meer stemmen begint te trekken op plekken in de stad waar weinig allochtonen wonen.

16. Op grond van de sterk positieve samenhang tussen met name de groei in het percentage allochtonen en het percentage stemmen op extreem-rechts kan alleen worden gesteld dat dit voornamelijk niet in tegenspraak is met het idee dat vooral bij een sterke groei in het percentage allochtonen de autochtonen die in een achterstandspositie verkeren vaker hun heil zoeken bij extreem-rechts. De samenhang kan, al lijkt dit gezocht, ook ontstaan doordat binnen buurten en stadsdelen het niet zozeer de bedreigden en teleurgestel-

den zijn die neigen tot extreem-rechts, maar juist de maatschappelijk geslaagden met huisvesting naar wens en goede maatschappelijke vooruitzichten.

Literatuur

- Bijlsma, T. en F. Koopmans, (1994), 'Allochtonen tellen'. *Facta: Sociaal-wetenschappelijk magazine* 2/6.
- Donselaar, J. van, en C. van Praag, (1983), *Stemmen op de Centruumpartij: De opkomst van anti-vreemdelingenpartijen in Nederland*. Leiden: COMT.
- Husbands, C.T. (1983), *Racial exclusionism and the city: The urban support of the National Front*. Londen: George Allen & Unwin.
- O+S, het Amsterdamse Bureau voor Onderzoek en Statistiek (1993), *Amsterdam in cijfers: Jaarboek 1993*. Amsterdam: O+S.
- Rath, J. (1985), *Migranten, de Centruumpartij en de deelraadsverkiezingen van 16 mei 1984 te Rotterdam*. Leiden: COMT.
- Witte, R.B.J. (1991), 'De onbegrepen verkiezingsuitslag voor extreem-rechts', *Acta Politica* 26/4, p.449-470.